

KATARZYNA KURAS
Uniwersytet Jagielloński
ORCID: 0000-0002-6198-7131

**TRANSFER KULTUROWY, *HISTOIRE CROISÉE*,
ENTANGLED HISTORY I MOBILNOŚĆ KULTUROWA
W BADANIACH NAD DWORAMI KRÓLEWSKIMI
EPOKI NOWOŻYTNEJ**

**CULTURAL TRANSFER, HISTOIRE CROISÉE, ENTANGLED HISTORY
AND CULTURAL MOBILITY IN THE STUDY OF THE ROYAL COURTS
OF THE MODERN ERA**

Abstract

The article is devoted to the research into the ruler's courts of early modern Europe and the possibility of applying to them the methods of the cultural transfer, *histoire croisée*, *entangled history*, cultural exchange and cultural mobility. In the first part, attention is focused on the perspectives of studies on court culture and dynastic networks. In the second part, the different methodological approaches, their evolution and the discussions of the researchers concerning the possibilities of using them in practice are presented. The final goal of the article is to consider whether these theoretical approaches are applicable in the analysis of the dynamic court culture considered from the perspective of transfer, translation, circulation, transmission or mobility.

Keywords: cultural transfer, *histoire croisée*, entangled history, cultural exchange, the court culture, the courts in early modern Europe

Słowa kluczowe: transfer kulturowy, historia powiązana, wymiana kulturowa, kultura dworska, dwory nowożytnej Europy

KULTURA DWORSKA I SIECI DYNASTYCZNE – STAN BADAŃ I PERSPEKTYWY

Trudno byłoby wskazać w nowożytnej Europie władcę – króla, księcia, cesarza lub papieża – który nie doceniałby roli i znaczenia dworu, rozumianego jako centrum polityczne, miejsce zarządzania państwem i jego elitami oraz ośrodek kulturalny. Ze względu na silne powiązania rodzinne istniejące między rodzinami europejskimi dwory były wprzęgnięte w sieć ówczesnego systemu dynastycznego¹. Historycy wielokrotnie akcentowali istnienie tych zależności i ich skutki dla funkcjonowania nowożytnych państw i społeczeństw. Francuski historyk Lucien Bély pisał nawet o „społeczności książąt”, mając na myśli ówczesnych rządzących, ich rodziny i krewnych, a zwłaszcza różnorodne powiązania polityczne, ideologiczne, ekonomiczne zachodzące między nimi i czyniące z nich ekskluzywną, międzynarodową grupę², której członkowie funkcjonowali w określonych konstelacjach, generalnie tożsamych z aliansami międzypaństwowymi³. Europejska sieć rządzących bazowała na kilku istotnych zasadach. Najważniejsze były istniejące związki krwi, dodatkowo wzmacniane dzięki zawieraniu małżeństw w obrębie dynastii panujących (o tym, że nie zawsze ta polityka była fortunna świadczą losy hiszpańskich Habsburgów). Równie ważne było wspólne nowożytnym władcom poczucie przynależności do społeczności kierującej się dość zachowawczym systemem wartości, który gwarantował trwanie poszczególnych dynastii oraz całej sieci. Aspekty ideologiczne stabilizowała i wzmacniała silna pozycja ekonomiczna władców będąca dziedzictwem średniowiecznym. Wreszcie istotnym elementem umożliwiającym trwanie owej dynastycznej układanki było funkcjonowanie dworów skupionych wokół władców, którzy wykorzystując tkwiący w nich potencjał kulturowy, pośrednio dbali też o interesy sieci, do której należeli, utrwalając jej kulturowe ambicje i system wartości⁴.

Badania nad dworami królewskimi, ich organizacją, strukturą i szeroko definiowanymi funkcjami są prowadzone bardzo intensywnie. Dość długo dominowały koncepcje Norberta Eliasa i Jürgena Kruedenera, którzy w dworze widzieli przede wszystkim instytucję bądź wygodne narzędzie do zarządzania państwem oraz społeczeństwem, a w efekcie chętnie włączali go w struktury monarchii absolutnej. Dla Eliasa dwór Ludwika XIV stał się przykładem

¹ Por. Daniel Schönplflug, „Dynastic networks”, European History Online (EGO), published by the Institute of European History (IEG), Mainz 2010-12-03, <http://www.ieg-ego.eu/schoenplflugd-2010-en> (dostęp: 10.11.2020).

² Lucien Bély, *La société des princes* (Paris: Fayard, 1999), 8–10. Podobnie ujmował to Andreas Kraus, „Das Haus Wittelsbach und die europäischen Dynastien: Ergebnisse und Ausblick”, *Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte* 44, nr 1 (1981): 425–455.

³ Jeremy Black, *Europa XVIII wieku, 1700–1789*, tłum. Jarosław Mikos (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1997), 338–339. Sieć dynastyczna była układem relatywnie trwałym i dość stabilnym w kontekście przemian nowożytnych państw. Por. John H. Elliott, „A Europe of Composite Monarchies”, *Past&Present* 137 (1992): 48–71.

⁴ Antoni Mączak, *Rządzący i rządzeni. Władza i społeczeństwo w Europie wczesnonowoczesnej* (Warszawa: Semper, 2002), 223–251.

uzasadniającym jego teorię rozprzestrzeniania cywilizacji. Ukazał on proces przyjmowania przez nieokrzesaną szlachtę wzorców kontrolowania zachowania proponowanych przez środowisko dworskie, które – gdy już zostały przez jej przedstawicieli zaadaptowane i zinternalizowane – stawały się wyznacznikiem ich wyjątkowego statusu⁵. W swej klasycznej pracy *Die Höfische Gesellschaft* Elias, bazując głównie na tendencyjnych pamiętnikach Saint-Simona⁶, nakreślił sugestywny obraz zarządzania przez króla szlachtą skupioną w Wersalu. Ludwik XIV miał wykorzystywać istniejące animozje i unikać bezpośredniej konfrontacji, obiecywać i rozdawać łaski oraz honory po to, by rozciągnąć sieć swych wpływów nad poddanymi, kontrolować ich poczynania, a w efekcie wzmacniać swoją władzę i pozycję. W tym ujęciu to król, dzięki ceremoniom dworskim i systemowi hierarchii, znajdował się w centrum Wersalu, a otaczająca go szlachta, zamknięta w „złotej klatce”, była oddalona od aparatu administracyjnego i spraw państwa⁷. Dla Jürgena Kruedenera, bazującego na aparacie pojęciowym Maxa Webera, dwór był przede wszystkim instrumentem władzy monarszej. Rządzący, głównie z obszaru Europy Zachodniej, wraz z rozwojem aparatu państwowego oraz systemu podatkowego skupiali w swym ręku coraz silniejszą władzę. Centrum państwa i społeczeństwa stanowił dwór, którego podstawową funkcją było otoczenie władcy nimbem *sacrum* oraz prestiżu niezbędnego dla skutecznego działania i stabilizowania jego nadrzędnej pozycji⁸.

Dekonstrukcja tez Eliasa i Kruedenera, która nadała badaniom nad dworami nową dynamikę, jest zasługą badaczy, którzy wzorem Jeroena Duindama zwrócili uwagę na potrzebę odłączenia tematyki dworu od państwa i jego instytucji oraz spojrzenie w stronę innych aspektów funkcjonowania dynastii⁹. Dzięki badaniom nad monarchiami absolutnymi i rozwojem biurokracji w XVII wieku wiadomo, że władza rządzących, nawet jeśli w teorii nie podlegała ograniczeniom, była w praktyce limitowana. Zarządzanie wczesnonowożytnym państwem nie polegało na wydawaniu edyktów, ale na permanentnej mediacji między interesami różnych grup społecznych, a jednym z najistotniejszych forów negocjacji był dwór, którego funkcji nie sposób ograniczyć do splendoru i prestiżu¹⁰. Szczególne dyskusyjne okazało się umieszczenie przez Eliasa arystokracji

⁵ Norbert Elias, *O procesie cywilizacji. Analizy socjo- i prychogenetyczne*, przeł. Tadeusz Zabłudowski, Kamil Markiewicz (Warszawa: Wydawnictwo W.A.B., 2011), 466–471.

⁶ Anatomie myśli Saint-Simona i jej zawilosci w kontekście funkcjonowania środowiska dworskiego prezentują: Emmanuel Le Roy Ladurie, Jean-François Fitou, *Saint-Simon ou le système de la Cour* (Paris: Fayard, 1998), 43–382.

⁷ Norbert Elias, *Die Höfische Gesellschaft* (Neuwied: Luchterhand, 1969), 178–221.

⁸ Jürgen Kruedener, *Die Rolle des Hofes im Absolutismus* (Stuttgart: Gustav Fischer, 1973).

⁹ Krytyka Eliasa była wieloetapowa; wzmiankuję najważniejsze prace: Gerd Schwerhoff, „Zivilisationsprozeß und Geschichtswissenschaft. Norbert Elias' Forschungsparadigma in historischer Sicht”, *Historische Zeitschrift* 266 (1998): 561–605; Daniel Gordon, „The Canonization of Norbert Elias in France. A Critical Perspective”, *French Politics, Culture and Society* t. XX, 1 (2002): 68–94; *Höfische Gesellschaft und Zivilisationsprozess. Norbert Elias' Werk in kulturwissenschaftlicher Perspektive*, red. Claudia Opitz (Köln: Böhlau, 2005).

¹⁰ Podsumowanie dyskusji na ten temat można znaleźć w książce: Arlette Jouanna, *Le Pouvoir absolu. Naissance de l'imaginaire politique de la royauté* (Paris: Gallimard, 2013).

i szlachty w „złotej klatce”, tożsame z pozbawieniem ich dużej części wpływów. Szczegółowe studia nie potwierdzają takiej wizji. Nawet jeśli w wyniku wysiłków władzy centralnej szlachta traciła część oddziaływania w armii oraz słabła jej pozycja w regionie, zachowywała kluczową rolę w zarządzaniu państwem, zajmując miejsca w administracji szczebla centralnego i lokalnego. Arystokraci nie byli zamykani w Wersalu przez Ludwika XIV, ale sami tam lgnęli, mając świadomość, że pobyt w otoczeniu władcy może decydować o ich pozycji majątkowej i karierze całej rodziny. W takim ujęciu dwór, powiązany, ale nie scalony ze strukturami państwa, bywa trudny do zdefiniowania i niekiedy tożsamy z domem (ang. *household*, fr. *maison*)¹¹.

Odsparowanie dworu od wyobrażeń o monarchii absolutnej otworzyło nowe możliwości badawcze. Zaczęły powstawać studia nad rytuałami, legitymizacją władzy i jej reprezentacją oraz mechanizmami patronatu¹². Dwory są prezentowane jako siedziby rządzącego i miejsce mediacji między nim a poddanymi, centra polityczne państw, skupiające społeczność dworzan oraz ośrodki kulturalne, rozrywkowe i naukowe¹³. Stałym zainteresowaniem cieszy się zagadnienie struktury; powstają na ten temat zarówno opracowania, jak i internetowe bazy danych¹⁴. W ostatnich latach można odnotować również wzrost liczby studiów o kobietach na dworze, zarówno z najwyższych kręgów, jak i wchodzących w skład personelu obsługującego władczynię – od dam dworu po służące i praczki. Rolę impulsu stymulującego ten nurt odegrała książka z 2000 roku *Frauenzimmer. Die Frau bei Hofe in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, po której publikacji pojawiły się liczne prace dotyczące zarówno *Queenship*, jak i pisane z perspektywy *gender studies*¹⁵. Książki o dworach

¹¹ Jeroen Duindam, *Myths of Power. Norbert Elias and the Early Modern European Court* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1995), 35–80.

¹² *Monarchy and Exile: The Politics of Legitimacy from Marie de Médicis to Wilhelm II*, red. Torsten Riotte, Philip Mansel (London: Palgrave Macmillan, 2011); Leonhard Horowski, *Die Belagerung des Thrones: Machtstrukturen und Karrieremechanismen am Hof von Frankreich 1661–1789* (Stuttgart: Thorbecke, 2012); Oliver Mallick, „*Spiritus intus agit*”. *Die Patronagepolitik der Anna von Österreich 1643–1666* (Berlin: De Gruyter, 2016); Morris Richard, *Court Festivals of the Holy Roman Empire, 1555–1619: Performing German Identity* (Turnhout: Brepols, 2020).

¹³ William Ritchey Newton, *L'espace du roi. La cour de France au chateau de Versailles, 1682–1789* (Paris: Fayard, 2000); Monique Chatenet, *La Cour de France au XVIIe siècle. Vie sociale et architecture* (Paris: Picard, 2002); Monique Chatenet, Pierre-Gilles Girault, *Fastes de cour. Les enjeux d'un voyage princier à Blois en 1501* (Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2010); Fabian Persson, *Survival and revival in Sweden's Court and Monarchy, 1718–1930* (London: Palgrave Macmillan, 2020).

¹⁴ William Ritchey Newton, *La Petite Cour: Services et serviteurs à la Cour de Versailles au XVIIIe siècle* (Paris: Fayard, 2006); Caroline zum Kolk, „The Household of the Queen of France in the Sixteenth Century”, *The Court Historian* 14 (2009): 3–22; <https://www.chateauversailles-recherche.fr/francais/ressources-documentaires/bases-de-donnees-en-ligne/base-biographique> (dostęp: 20.04.2021).

¹⁵ *Frauenzimmer. Die Frau bei Hofe in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, red. Jan Hirschbiegel, Werner Paravicini (Stuttgart: Thorbecke, 2001); Katrin Keller, *Hofdamen. Amsträgerinnen im Wiener Hofstaat des 17. Jahrhunderts* (Vienna: Bohlau, 2005); *The Politics of Female Households: Ladies-in-waiting Across Early Modern Europe*, red. Nadine

są często ujęciami monograficznymi, jednak nie brak też publikacji, których ambicją jest ukazanie funkcji dworów monarszych w szerokiej perspektywie – jednego panowania bądź długiego trwania, co coraz częściej pozwala na przekroczenie granic Starego Kontynentu i podjęcie studiów o charakterze komparatystycznym¹⁶.

Intensyfikacja badań nad nowożytnymi dworami, którą można odnotować w ostatnich latach, odsłoniła pewne pola wymagające refleksji. Należą do nich analizy sieci dynastycznych, które obejmują między innymi związki między ośrodkami dworskimi oraz ich kulturowy potencjał. Był on nie tylko dynamiczny, ale i ekspansywny – chętnie emitowany przez jednych i recypowany przez innych. W historiografii pojawiały się pewne próby scharakteryzowania dynastycznych sieci przy użyciu teorii transferu kulturowego. Dotychczasowa uwaga badaczy skupiła się na roli, jaką w tych układach odgrywały kobiety. Stopniowa redukcja, a nawet eliminacja osobistych spotkań pomiędzy monarchami i ich orszakami doprowadziła do przesunięcia akcentów w stronę „słabej” płci¹⁷. Pewne znaczenie w tym procesie miała również zyskująca popularność w odniesieniu do dziedziczenia i sukcesji reguła primogenitury¹⁸. W całej Europie normą były małżeństwa między reprezentantami rodzin panujących, skrupulatnie negocjowane i zawierane zgodnie z istniejącymi sojuszami politycznymi. W ich rezultacie kobiety były pozbawiane swych naturalnych środowisk i przenoszone do nowej, innej rzeczywistości, w której mogły odgrywać różnorodne role w zakresie transferu kulturowego¹⁹.

Akkerman, Birgit Houben (Leiden: Brill, 2013); *Femmes à la cour de France. Charges et fonctions XVe-XIXe siècle*, red. Caroline zum Kolk, Kathleen Wilson-Chevalier (Villeneuve d'Ascq: Septentrion, 2018).

¹⁶ Jeroen Duindam, *Vienna and Versailles. The Courts of Europe's Dynastic Rivals*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2007); *Royal Courts in Dynastic States and Empires: A Global Perspective*, red. Jeroen Duindam, Artan Tülay, Kunt Metin (Leiden, Boston: Brill, 2011); *The Courts of Europe. Politics, Patronage and Royalty: 1400–1800*, red. Arthur Geoffrey Dickens (New York, St. Louis, San Francisco: McGraw-Hill Book Company, 1977); *The Princely Courts of Europe: Rituals, Politics and Culture under the Ancien Régime 1500–1750*, red. John Adamson (London: Weidenfeld & Nicolson, 1999); *The Politics of Space: Courts in Europe c. 1500–1700*, red. Marcello Fantoni, Malcolm Smuts, George Gorse (Rome: Bulzoni, 2009).

¹⁷ Por. *Early Modern Dynastic Marriages and Cultural Transfer*, red. Joan-Lluís Palos, Magdalena S. Sanchez (London: Routledge, 2015), 1–17.

¹⁸ Michaela Hohkamp, „Sisters, Aunts and Cousins: Familial Architectures and the Political Field in Early Modern Europe”, w *Kinship in Europe: Approaches to Long-Term Developments (1300–1900)*, red. Jon Mathieu, Simon Teuscher, David Sabean (New York: Berghahn, 2007), 91–104.

¹⁹ R. Malcolm Smuts i Melinda J. Gough, „Queens and the International Transmission of Political Culture”, *The Court Historian* 10, 1 (2005): 1–13; Helen Watanabe-O’Kelly, „Cultural Transfer and the Eighteenth-Century Queen Consort”, *German History* 34, 2 (2016): 279–292; *Marrying Cultures: Queens Consort, Cultural Transfer, and European Politics, c. 1500–1800*, red. Adam Morton, Helen Watanabe-O’Kelly (New York-London: Routledge, 2016); Dorothea Nolde, „Princesses voyageuses au XVIIIe siècle. Médiatrices politiques et passeuses culturelles”, *Clio. Histoire, femmes et sociétés [En ligne]* 28 (2008): 68, mis en ligne le 15 décembre 2011, <http://journals.openedition.org/clio/7833> (dostęp:

Analiza dotychczasowych doświadczeń badaczy oraz katalog prac dotyczących roli odgrywanej przez kobiety w układach dynastycznych sugeruje, że teoria transferu kulturowego oraz koncepcji powstałych na jego bazie może być narzędziem użytecznym w szerokim zakresie, pozwalając na ukazanie mobilności oraz dynamiki nowożytnej kultury dworskiej. Pojęcie kultury dworskiej z reguły jest przyjmowane przez badaczy dość intuicyjnie i nawet autorzy klasycznych prac z tego zakresu najczęściej unikają jasnych definicji²⁰. Nie jest to podejście całkowicie bezzasadne, zważywszy na szerokie rozumienie kultury spopularyzowane między innymi przez Petera Burke'a²¹, a także uwarunkowania decydujące o tym, iż na przykład kultura dworów renesansowych różniła się od modelu dominującego w oświeceniu²². W zależności od profilu prac kultura dworska jawi się jako połączenie nie tylko ceremoniału i etykiety, organizacji i przebiegu uroczystości dworskich, modeli rozrywek i patronatu artystycznego władcy, ale i świata wartości dworzan, kierujących ich postępowaniem wzorców myślenia i działania, wreszcie istniejących hierarchii i struktur społecznych. W praktyce tak szerokie spektrum zagadnień nieczęsto jest podejmowane. Pewne elementy – przede wszystkim rozrywki dworskie – dominują²³, inne – głównie dotyczące świata wartości i wzorców zachowań – są traktowane marginalnie.

W rezultacie definicje i ujęcia kultury dworskiej są bardzo różne, zależnie od przyjętej perspektywy badawczej i celów²⁴. W książce o dworze drezdeńskim Wettynów Helen Watanabe-O'Kelly ukazała proces tworzenia kultury przez pryzmat dynastii panującej. Analizą objęła między innymi powstanie i rozwój drezdeńskich kolekcji sztuki (*Kunstkammer*), tworzenie księgozbioru, praktykowanie alchemii i astrologii na dworze, działania propagandowe kolejnych

26.11.2020); Dorothea Nolde, „Eléonore Desmier d'Olbreuse am Celler Hof als diplomatische, religiöse und kulturelle Vermittlerin”, w *Grenzüberschreitende Familienbeziehungen: Akteure und Medien des Kulturtransfers in der Frühen Neuzeit*, red. Dorothea Nolde, Claudia Opitz (Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 2008), 107–120; Linda Maria Koldau, „Familiennetzwerke, Machtkalkül und Kulturtransfer: Habsburgerfürstinnen als Musikmäzeninnen im 16. und 17. Jahrhundert”, w *Grenzüberschreitende Familienbeziehungen: Akteure und Medien des Kulturtransfers in der Frühen Neuzeit*, red. Dorothea Nolde, Claudia Opitz (Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 2008), 55–72.

²⁰ *Europäische Hofkultur im 16. und 17. Jahrhundert: Vorträge und Referate gehalten anlässlich des Kongresses des Wolfenbütteler Arbeitskreises für Renaissanceforschung und des Internationalen Arbeitskreises für Barockliteratur in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel vom 4. bis 8. September 1979*, red. August Buck, Georg Kauffmann, Blake Lee Spahr, Conrad Wiedemann, 3 Bde. (Hamburg: Hauswedell, 1981).

²¹ Peter Burke, *Historia kulturowa. Wprowadzenie*, tłum. Justyn Hunia (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012), 35–36.

²² *Hofkultur und aufklärerische Reformen in Thüringen. Die Bedeutung des Hofes im späten 18. Jahrhundert*, red. Marcus Ventzke (Köln: Böhlau Verlag, 2002).

²³ Uta Deppe, *Die Festkultur am Dresdner Hofe Johann Georgs II. vonon Sachsen (1660–1679)* (Kiel: Verlag Ludwig, 2006). Elementy wchodzące w skład festkultur wyróżnił: Volker Bauer, *Die höfische Gesellschaft in Deutschland von der Mitte des 17. bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts* (Tübingen: Niemeyer, 1993), 55.

²⁴ Jest to szczególnie wyraźne w zbiorze studiów: *Princes and Princely Culture 1450–1650*, red. Martin Gosman, Alasdair MacDonald, Arjo Vanderjagt, 2 t. (Leiden: Brill, 2005).

elektorów mające na celu stworzenie ich korzystnych wizerunków na arenie międzynarodowej, życie teatralne i muzyczne oraz szerokie spektrum rozrywek dworskich²⁵. Również Hannah Smith skoncentrowała swe rozważania o kulturze i polityce w monarchii brytyjskiej Jerzego I i Jerzego II wokół dworu panującego. Dwór królewski nieco stracił swój dawny splendor i był relatywnie mało interesującym miejscem robienia kariery w warunkach rozpolitykowanych brytyjskich realiów. Działania władców skupiały się na roztaczaniu patronatu nad artystami oraz naukowcami oraz promowaniu oświeceniowych nowości, w tym szczepienia przeciwko ospie. Życie kulturalne dworu koncentrowało się wokół inicjatyw teatralnych i muzycznych, które jednak nie wytrzymywały konkurencji z wysokim poziomem narzuconym przez dynamicznie rozwijający się Londyn²⁶. Odmienne, bo powiązane z religią, aspekty kultury dworskiej w kręgu Wittelsbachów rządzących Bawarią i Palatynatem wybrał Andrew L. Thomas. Interesowały go relacje między przekonaniem religijnymi, ambicjami dynastycznymi oraz późnorenansowym patronatem, które wpłynęły na przededefiniowanie roli domu panującego oraz utworzenie dworów o charakterze konfesyjnym²⁷.

Kultura dworska była więc nieodzownie powiązana z domami panującymi. W zależności od czasu i regionu obejmowała różne działania i inicjatywy polegające na animowaniu artystycznego, rozrywkowego i towarzyskiego życia na dworze w celu zaakcentowania znaczenia władcy i dynastii (lub rodziny) na forum wewnętrznym oraz międzynarodowym. Taką przedmiotową definicję opartą na enumeracji treści trzeba uzupełnić o komponenty trwałości i zmienności. Kultura dworska, szczególnie w epoce nowożytnej, była podatna na wpływy emitowane przez jedne ośrodki i recypowane przez inne. Podlegała więc stałym przekształceniom. Symbolem zmian są losy ceremoniału stworzonego w Burgundii w XV wieku. W wyniku skomplikowanych transmisji stracił on swój pierwotny charakter, a określenie „burgundzki” wiązało się w XVI–XVII wieku wyłącznie z genezą zjawiska, bo sam ceremoniał należałoby określić jako francusko-burgundzko-hiszpański²⁸. Procesy te, nie tylko w odniesieniu do ceremoniału burgundzkiego, wynikały w dużej mierze z rywalizacji między ośrodkami dworskimi osadzonymi w dynastycznej pajęczynie i tworzyły klimat sprzyjający wymianie, mobilności, a nawet stymulowaniu zmienności. O nieustannych przemianach kultury dworskiej decydowały procesy kontekstualizacji, dekontekstualizacji i rekontekstualizacji treści. Były one możliwe dzięki perma-

²⁵ Helen Watanabe-O’Kelly, *Court Culture in Dresden. From Renaissance to Baroque* (New York: Palgrave Macmillan, 2002).

²⁶ Hannah Smith, *Georgian Monarchy: Politics and Culture, 1714–1760* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006).

²⁷ Andrew L. Thomas, *A House Divided: Wittelsbach Confessional Court Cultures in the Holy Roman Empire, C. 1550–1650* (Leiden: Brill, 2010).

²⁸ Jeroen Duindam, „The Burgundian-Spanish Legacy in European Court Life: A Brief Reassessment and the Example of the Austrian Habsburgs”, *Publication du Centre Europeen d’études Bourguignonnes (XIVe–XVIIe s.). Rencontre d’Innsbruck* 46 (2006): 208–210; Christina Hofmann-Randall, *Das spanische Hofzeremoniell 1500–1700. Kulturen – Kommunikation – Kontakte*, t. 1 (Berlin: Verlag Frank & Timme, 2012), 217–260.

nentnej wymianie, czyli emisji jednych wzorców i recypowaniu innych, które następnie były transformowane i readaptowane. Te ostatnie również mogły stać się wtórnie towarem eksportowym, o ile dwór recypujący był uważany za dostatecznie atrakcyjny dla kulturowych kontrahentów funkcjonujących w innych kręgach geograficznych lub ustrojowych.

W niniejszym studium zdecydowano się na ukazanie możliwości wynikających z zastosowania w badaniach nad dworami monarszymi teorii transferu kulturowego kilku koncepcji, które powstały na jego bazie, zwłaszcza *histoire croisée* (niem. *Verflechtung*, ang. *entangled history*, pol. historia powiązana)²⁹ oraz mobilności kulturowej. Wydają się one potencjalnie użytecznymi narzędziami pozwalającymi na zaakcentowanie w większym niż dotychczas stopniu dynamicznych procesów wymiany treści kluczowych dla rekonstrukcji dynamicznej sieci dynastycznej i silnie powiązanej z nią kultury dworskiej. Refleksją objęto również *entangled history*, która pozwala na przekroczenie granic Starego Kontynentu i poszukiwanie porównań oraz analogii w perspektywie globalnej.

TRANSFER KULTUROWY

Pojęcie transferu kulturowego było już w XIX wieku wykorzystywane w badaniach nad historią narodów i ich wzajemnych relacji. Zostało ono na nowo skonceptualizowane przez Michela Espagne'a oraz Michaela Wernera, którzy zaproponowali w latach osiemdziesiątych XX wieku innowacyjny sposób analizowania relacji francusko-niemieckich. Ich celem było ukazanie ponadnarodowego wymiaru kultur i ich wzajemnych interakcji. Espagne i Werner odrzucali metodę komparatystyczną, argumentując, że narzuca ona fałszywą perspektywę, ponieważ opiera się na założeniu, że w przeszłości istniały jednolite i niezienne tożsamości narodowe, które można ze sobą zestawiać³⁰. W ich opinii metoda ta w niedostatecznym stopniu uwzględnia zmienność kultur i tożsamości, które nieustannie oddziałują na siebie i fluktuują pod wpływem procesów, impulsów, decyzji i doświadczeń. Recepcja nowych treści kulturowych napływających z różnych obcych kierunków permanentnie wpływa na rodzimą kulturę, która podlega procesom mniejszych lub większych modyfikacji polegających na dekonstrukcji dotychczasowej tożsamości lub tylko jej elementów, a następnie rekonstrukcji z uwzględnieniem recypowanych modułów. Espagne i Werner użyli w tym kontekście terminu „akulturacja”, podkreślając, że przejmowane treści tracą w drodze akceptacji swój obcy charakter, stając się integralną częścią nowej kultury³¹.

²⁹ W artykule używam francuskiej wersji tego pojęcia w odniesieniu do koncepcji Wernera i Zimmermann, zaś angielskiej na określenie ugruntowanej koncepcji wyrosłej na bazie *global history*.

³⁰ Jest to niezwykle trafna obserwacja w odniesieniu do epok wcześniejszych niż wiek XIX.

³¹ Michel Espagne, Michael Werner, „Deutsch-französischer Kulturtransfer im 18. und 19. Jahrhundert. Zu einem neuen interdisziplinären Forschungsprogramm des C.N.R.S.”, *Francia* 13 (1985): 502–510.

Zarazem Espagne i Werner odrzucili popularny i intuicyjnie stosowany koncept, iż jedna kultura może wywierać jednokierunkowy wpływ na drugą. Opiera się on na założeniu, że podmioty interakcji znajdują się na różnych poziomach – w tak przyjętej optyce jedna z kultur powinna być bardziej rozwinięta lub wręcz dominująca, co tłumaczyłoby jej wpływ na inne środowiska³². W koncepcji transferu recepcja wzorców bądź treści nie wynika z siły oddziaływania obcej kultury – jest raczej połączeniem potencjału wzorca do emitowania określonych treści oraz gotowości do ich recepcji przez reprezentantów kultury przyjmującej. Niezbędne jest więc określenie tak zwanej koniunktury transferu – politycznej, naukowej lub ekonomicznej – oraz szerokiego kontekstu historycznego i społecznego, umożliwiającego zakotwiczenie analizowanych procesów w czasie i przestrzeni. Sam mechanizm transferu opiera się na tak zwanych aktorach, agentach bądź mediach, czyli ludziach i przedmiotach, którzy wykorzystując swe znajomości językowe, potencjał intelektualny, zawód lub geograficzną lokalizację, partycypowali w mobilności międzykulturowej i przynosili – dosłownie i metaforycznie – na przykład nowe mody, style bądź idee podlegające następnie różnorodnym i wielokierunkowym procesom akulturacji³³. Z punktu widzenia transferu najbardziej interesujące są między innymi międzyludzkie kontakty i znajomości, wszelkie podróże, mobilność książek, dzieł sztuki i różnorodnych przedmiotów codziennego użytku. Dzięki analizie aktywności aktorów i przepływu agentów transferu możliwa jest identyfikacja powiązań istniejących między ośrodkami kulturowym oraz rekonstrukcja istniejących sieci wymiany³⁴.

Propozycje Espagne'a i Wernera sformułowane z perspektywy badań francusko-niemieckich relacji kulturowych były ze względu na zdefiniowany obszar badawczy bardziej bilateralne niż chcieli i deklarowali sami ich twórcy. Po ich programowym artykule, który ukazał się w 1985 roku, dyskutowano głównie nad zmianą perspektywy transferu na multilateralną, co prowadziło do przemian w obrębie samej koncepcji. Espagne pozostał przy transferze kulturowym. Konsekwentnie podkreślał możliwości, jakie oferuje on w dążeniach do relatywizacji pojęcia centrum przy jednoczesnym przyjęciu różnych perspektyw – uniwersalnej oraz partykularnej³⁵.

³² Michel Espagne, Michael Werner, „La construction d'une référence culturelle allemande en France: genèse et histoire (1750–1914)”, *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 42, 4 (1987): 969–992.

³³ Dominik Pick, „Czym jest transfer kultury? Transfer kultury a metoda porównawcza. Możliwości zastosowania *transferts culturels* na gruncie polskim”, w *Monolog, dialog, transfer. Relacje kultury polskiej i niemieckiej w XIX i XX wieku*, red. Mirosława Zielińska, Marek Zybura (Wrocław: Gajt, 2013), 255–268.

³⁴ Espagne, Werner, *La construction d'une référence culturelle*, 985.

³⁵ Michel Espagne, „La notion de transfert culturels”, *Revue Sciences/Lettres [En ligne]* 1 (2013), <https://journals.openedition.org/rsl/219> (dostęp: 25.11.2020). Na ograniczony potencjał transferu kulturowego zwróciła uwagę Béatrice Joyeux-Prunel, „Les transferts culturels. Un discours de la méthode”, *Hypothèses* 1, 6 (2003): 151–161.

OD HISTOIRE CROISÉE (VERFLECHTUNG) DO ENTANGLED HISTORY

W 2002 roku Michael Werner i Bénédicte Zimmermann przedstawili nową propozycję analizy wzajemnych relacji różnych kultur, wyrosłą na gruncie transferu. W ich opinii logika transferu oparta na wprowadzeniu, transmisji i recepcji nie uwzględnia mobilności wielokierunkowej oraz transferów chybionych, których dzieje bywały skomplikowane i nie zawsze znajdowały odzwierciedlenie w źródłach. W efekcie, szukając alternatywy dla transferu, oparli się oni na niemieckim pojęciu *Verflechtung*, którego francuskim odpowiednikiem jest *histoire croisée*, zaś angielskim *entangled history*³⁶. Koncepcja ta opiera się na założeniu, że związki między kulturami są różnorodne i wielokierunkowe, zaś uczestnicy, obserwatorzy i przedmioty wprzęgnięci w mechanizm wymiany są stale w nią zaangażowani – podlegają ciągłej transformacji, zarazem ją stylując.

Histoire croisée skupia się na kontekście i okolicznościach recepcji treści kulturowych, mechanizmach wyboru oraz strategiach przyjmowanych w trakcie adaptacji nowych zjawisk na grunt rodzimy. Można ją streścić w trzech słowach: relacje, interakcje, cyrkulacja. Według Wernera i Zimmermann sam transfer kulturowy jest uwikłany w szereg dynamicznych i wielokierunkowych procesów, w wyniku których granice nakreślone między kulturami są płynne i podlegają nieustannym przemianom w zakresie treści i definicji³⁷. Celem *histoire croisée* jest więc zarysowanie bardziej wnikliwego niż dotychczas obrazu interakcji zachodzących między różnymi kulturami w przeszłości i teraźniejszości, głównie dzięki uwzględnieniu różnych kontekstów, w których występują. Wynika to z uwzględnienia nie tylko relacji harmonijnych i równych, ale i historii asymetrycznych (a więc takich, w których kontakty i wpływy nie są równomierne), rozpiętych w perspektywie *longue durée* uzupełnionej o komponent mikrohistoryczny. Tak skonstruowana modelowa analiza historyczna powinna dotyczyć jednoczesnych i krzyżujących się procesów zachodzących w skali globalnej oraz diachronicznych zjawisk regionalnych; opierać się na badaniu sieci politycznych, ekonomicznych, intelektualnych, artystycznych zakotwiczonych w określonym czasie i przestrzeni, a zarazem podlegających dynamicznym i nieuchronnym zmianom w wyniku wzajemnych wielokierunkowych kontaktów. Quasi-finalnym etapem wymiany była adaptacja bądź transformacja wzorców wywołująca automatycznie lawinę kolejnych przetasowań³⁸.

Tak przyjęta optyka badawcza, łącząca nauki humanistyczne i społeczne, daleka jest od stałości i w zasadzie uniemożliwia porównywanie elementów

³⁶ Michael Werner, Bénédicte Zimmermann, „Vergleich, Transfer, Verflechtung: Der Ansatz der Histoire croisée und die Herausforderung des Transnationalen”, *Geschichte und Gesellschaft* 28 (2002): 607–632.

³⁷ Michael Werner, Bénédicte Zimmermann, „Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity”, *History and Theory* 45, 1 (2006): 30–50.

³⁸ Werner, Zimmermann, *Vergleich*. W niniejszym studium użyto pojęcia „quasi-finalny”, gdyż w modelu *histoire croisée* trudno znaleźć konkretny moment kończący wymianę (co nie oznacza, że ów finał nie miał miejsca w rzeczywistości).

statycznych. Zwątpienie w ich istnienie, a nawet ich negacja wpisane są w jej logikę. W *histoire croisée* zmiana jest codziennością, a dążenie do uchwycenia w materiale źródłowym permanentnych transformacji, ich tła oraz uwarunkowań staje się podstawowym zadaniem badawczym. Koncepcja w tym wydaniu ma pewne wady. Werner i Zimmermann, krytykując ograniczenia transferu, nie stworzyli własnego aparatu pojęciowego. Dodatkowo, koncentrując się na powiązanych procesach, ograniczyli się do metod indukcyjnych, co znacznie osłabiło możliwości analityczne tego modelu³⁹.

Status odrębnej perspektywy badawczej stopniowo zyskała *entangled history*. Wynikało to z coraz silniejszego akcentowania poziomów, na których zachodziły procesy powiązań. Pierwszy z nich jest wielokulturowy i oparty na krzyżowaniu synchronicznych treści. Drugi obejmuje powiązania transdyskursywne (czyli odnoszące się na przykład do debat politycznych, teologicznych i naukowych). Trzeci – diachroniczny – bazuje na związkach między teraźniejszością i przeszłością oraz tym, w jaki sposób analiza naukowa zmienia postrzeganie przeszłości, działając na pierwszym i drugim poziomie⁴⁰. W rezultacie *entangled history* wytworzyła synergię z perspektywami pisania historii globalnej, zwłaszcza tymi, które odchodzą od podkreślania wyższości Zachodu i niuansują różnice kulturowe między cywilizacjami (m.in. Christopher Bayly)⁴¹. Jej uwzględnienie w odniesieniu do historii globalnej pozwala na analizę powiązań między społeczeństwami w różnych kontekstach, umożliwia przekraczanie granic oraz łączenie elementów przeszłości takich jak masowe ruchy ludności, koniunktura gospodarcza i handel dalekosiężny, transfer technologii, religii i myśli, a nawet rozprzestrzenianie chorób zakaźnych i budowanie odporności populacyjnej⁴².

Entangled history ma duży udział między innymi w studiach nad postkolonialną rzeczywistością oraz nad problematyką pogranicza oraz peryferiów⁴³. Jest także obecna w badaniach nad dworami, zwłaszcza w pracach pisanych z perspektywy globalnej. W opublikowanej w 2012 roku książce *Courtly Encounters. Translating Courtliness and Violence in Early Modern Eurasia* Sanjay Subrahmanyam zaprezentował spotkania między dworami europejskimi i azjatyckimi w XVI i XVII wieku wraz z towarzyszącym im potencjałem zdumienia, podziwu bądź wrogości. W tych międzykulturowych dialogach opartych na przekraczaniu przestrzeni uczestniczyli zarówno agenci, jak i przedmioty, w tym teksty oraz obrazy. Ich przekaz oparty na konwencjach i ukrytych treściach wymagał rozszyfrowania i wytłumaczenia, stanowiąc element między-

³⁹ Por. Michael Werner, Bénédicte Zimmermann, „Histoire Croisée: Between the Empirical and Reflexivity”, *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 58, 1 (2003): 7–36.

⁴⁰ Jeffrey D. Burson, „Entangled History and the Scholarly Concept of Enlightenment”, *Contributions to the History of Concepts* 8, 2 (2013): 3.

⁴¹ Christopher A. Bayly, *The Birth of the Modern World, 1780–1914: Global Connections and Comparisons* (Oxford: Blackwell, 2004).

⁴² Więcej na ten temat w: Patrick Manning, *Navigating World History: Historians Create a Global Past* (New York: Palgrave Mcmillan, 2003).

⁴³ Eliga H. Gould, „Entangled Histories, Entangled Worlds: The English-Speaking Atlantic as a Spanish Periphery”, *The American Historical Review* 112, 3 (2007): 764–786.

kulturowej wymiany pomiędzy różnymi światami. Subrahmanyam pokazał relacje równomierne, połączone tytułowym konceptem „dworności”, a zarazem wielotorowe. Niektóre kierunki są zaskakujące, jak na przykład wzorce mogolskie, z których czerpali niderlandzcy malarze⁴⁴. Inne ujęcie zaproponował Jeroen Duindam w książce z 2016 roku o dynastiach i władzy. Obraz, który nakreślił, wychodzi poza perspektywę Europy, obejmując swym zasięgiem imperia azjatyckie, królestwa afrykańskie oraz państwa Azteków oraz Inków od początków XIV do końca XVIII wieku. Rozpatrywane są kolejno: pozycja rządzącego, reprodukcja i sukcesja w obrębie dynastii, struktura dworu i układ sił w jego obrębie, wreszcie rzeczywistość rządania państwem polegająca na administrowaniu przez rządzącego i wyspecjalizowane agendy. Szeroki kontekst pozwala na ukazanie rządów dynastycznych w perspektywie globalnej, umożliwia tworzenie porównań oraz analogii, wreszcie ułatwia dostrzeżenie uniwersalnych mechanizmów funkcjonowania władzy⁴⁵.

W KIERUNKU MOBILNOŚCI KULTUROWEJ

Histoire croisée okazała się tyleż wysublimowaną, co trudną w praktycznym zastosowaniu koncepcją. Część badaczy kultury zdecydowała się więc na ponowny rekurs w stronę transferu kulturowego, rezygnując póki co z eksploracji możliwości, jakie oferuje propozycja Wenera i Zimmermann. Nową interpretację transferu zaproponował Wolfgang Schmale. Zdefiniował on kulturę bardzo szeroko, podkreślając, że jej poszczególne elementy są możliwe do wyróżnienia (ang. *distinguishable*), co jednak nie znaczy, że są od siebie odrębne (ang. *distinct*)⁴⁶. W procesie analizy tkanki kulturowej Schmale wyróżnił dwa obszary. Pierwszy z nich określił jako *Kultureme* (niem.) – są to wątki o personalnych i przestrzennych konotacjach (np. arystokracja, elita, uczeni etc.). Drugi to *Struktureme* (niem.), czyli zjawiska o charakterze ogólnym, przede wszystkim technologie oraz instytucje. Schmale, podkreślając konieczność kontekstualizacji zjawisk i procesów (a więc *Kultureme* i *Struktureme*), przypisał duże znaczenie tak zwanym mediatorom niezbędnym w realizacji procesów transferu (niem. *Vermittlungsinstanz*). W tej roli widział przede wszystkim ludzi, zarówno jednostki, jak i grupy, na przykład Włochów, którzy przybyli wraz z Boną Sforzą do Krakowa, objęli rozmaite funkcje na dworze i przyczynili się do przeszczepienia tu elementów renesansowej kultury⁴⁷. W opinii Schmalego

⁴⁴ Sanjay Subrahmanyam, *Courtly Encounters. Translating Courtliness and Violence in Early Modern Eurasia* (Cambridge: Harvard University Press, 2012).

⁴⁵ Jeroen Duindam, *Dynasties. A Global History of Power, 1300–1800*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.

⁴⁶ Wolfgang Schmale, „Cultural Transfer”, European History Online (EGO), <http://www.ieg-ego.eu/schmalew-2012-en> (dostęp: 25.11.2020).

⁴⁷ Schmale, *Cultural Transfer*, par. 21–23; Wolfgang Schmale, „A Transcultural History of Europe – Perspectives from the History of Migration”, European History Online (EGO), <http://www.ieg-ego.eu/schmalew-2010a-en>, par. 9, 19 (dostęp: 25.11.2020).

bazującego głównie na swych doświadczeniach z zakresu migracji to właśnie transfer kulturowy pozwala widzieć i opisywać historię w skali europejskiej, a nawet globalnej. Umożliwia on także identyfikację i charakterystykę wspólnot wyobrażonych, wykraczając poza sztywne granice państwowe, geograficzne czy ekonomiczne⁴⁸.

Schmale zasugerował zarazem, że pewnym wyjściem z terminologicznych zawiłości byłoby szersze niż dotychczas oparcie się na pojęciu wymiany kulturowej⁴⁹. Pomysł ten spotkał się z szerokim i raczej pozytywnym odzewem⁵⁰. Historycy nauki uznali, że w przypadku ich badań pewną alternatywę stanowi również angielskie pojęcie *circulation*, w którym akcent kładziony jest na proces krążenia wiedzy, wynalazków lub nowości⁵¹. Konceptem o ugruntowanej pozycji w badaniach nad historią kulturową jest transmisja (ang. *transmission*), wykorzystywana głównie do analizowania zjawisk w perspektywie diachronicznej⁵². Testowane są alternatywne pojęcia. Peter Burke wraz z Ronnie Po-chia Hsia wykorzystali doświadczenia językoznawców i spróbowali przenieść na grunt historii kulturowej aparat pojęciowy i metodologię *cultural translation* (ang.). Zaproponowali trzy konteksty: *translation and language*, *translation and culture* oraz *translation and science*, próbując przede wszystkim zniwelować barierę między teoretycznym ujęciem i praktyką badawczą oraz rozpocząć dyskusję nad możliwościami szerokiego zastosowania *translation* w historii kulturowej⁵³.

Część badaczy stale używa pojęcia transferu kulturowego, akcentując jednak – wbrew pierwotnemu stanowisku Espagne’a i Wernera – jego wielotorowość i konieczność oderwania od historii narodowych. Matthias Middell przekonuje, że ten nowy koncept transferu stanowi interesującą propozycję w badaniach nad historią Europy. Czyni przy tym trzy zastrzeżenia. W jego opinii po pierwsze warto spojrzeć bardziej wnikliwie niż czyniono to dotychczas na idee, modele kulturowe, systemy myślenia i interpretacji, które podlegały procesom transferów. Po drugie szczegółową analizą powinni zostać objęci ludzie odpowiedzialni za wymianę. W ten sposób podtrzymany zostaje postulat Schmalego, ale Middell widzi ich w roli tłumaczy kultury i podkreśla ich dogłębną znajomość rodzimej

⁴⁸ Schmale, *Transcultural History*, par. 1–3.

⁴⁹ Schmale, *Transcultural History*, par. 30.

⁵⁰ Pod redakcją Roberta Muchembleda ukazały się w latach 2006–2007 cztery zróżnicowane tematycznie tomy dotyczące wymiany kulturowej (ang. *cultural exchange*) we wczesnonowożytnej Europie: *Cultural Exchange in Early Modern Europe*, t. 1–4 (Cambridge: Cambridge University Press, 2006–2007).

⁵¹ *Les échanges savants franco-allemands au XVIIIe siècle: transferts, circulations et réseaux*, red. Claire Gantet, Markus Meumann (Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2019), 7, 13.

⁵² Transmisja pozwala na swobodne poruszanie się w czasie i przestrzeni, a także uwzględnienie szeroko rozumianych „emisariuszy”, czyli środków mediacji i negocjacji. Por. *The Transmission of Culture in Early Modern Europe*, red. Anthony Grafton, Ann Blair (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2010); *Emissaries in Early Modern Literature and Culture Mediation, Transmission, Traffic, 1550–1700*, red. Brinda Chary, Gitanjali Shahani (New York: Routledge, 2016).

⁵³ *Cultural Translation in Early Modern Europe*, red. Peter Burke, Ronnie Po-chia Hsia (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 7.

kultury wynikającą z reguły z doświadczenia, zdobytej wiedzy i posiadanych koneksji. I po trzecie niezbędny jest śmiały krok w stronę dziejów gospodarki i techniki, by dostrzec w jaki sposób i ze względu na jakie czynniki artefakty kultury materialnej, przekraczając granice, zmieniały swe znaczenie. Historia gospodarcza winna więc stać się niezbędnym elementem badań nad kulturą⁵⁴.

Na mediatorach transferu skupiła swą uwagę Veronika Hyden-Hanscho zajmująca się związkami między dworem wiedeńskim a Francją w XVII i XVIII wieku. Koncentrując się na transferze przedmiotów, na przykład nakryć głowy czy francuskich tapiserii, które na wzór Paryża szybko zdobywały popularność w innych europejskich stolicach, rozpatruje ona nie tylko aspekty kulturowe związane z ekspansją mody, ale wpisuje je zarazem w szeroki kontekst przemian gospodarczych. Hyden-Hanscho analizuje transfer dóbr materialnych z perspektywy wczesnonowożytnej globalizacji i sugeruje zarazem, że wymiana w zakresie modnych przedmiotów oparta na siatce znajomości lub migracji specjalistów w ograniczonym stopniu przyczyniała się do poszerzenia wiedzy o ich rzeczywistym, nieraz egzotycznym pochodzeniu. Wszelkie nowinki nie zmieniały lokalnych rynków, a jedynie poszerzały zakres przedmiotów i usług o elitarnym i ekskluzywnym charakterze⁵⁵.

Intensyfikacja dyskusji nad transferem i wymianą kulturową, która oscylowała głównie wokół praktycznych możliwości zastosowania obu metod, nie wyeliminowała nurtu dążącego w myśl *histoire croisée* do ujmowania zjawisk w sposób dynamiczny. Mobilność towarzyszyła różnym nurtom i kontekstom, na przykład Liesbeth Corens użyła pojęcia *confessional mobility* (ang.), by pokazać zjawisko nie tylko wymuszonego, ale i dobrowolnego przemieszczania się grup religijnych⁵⁶. W 2010 roku grupa historyków i literaturoznawców ze Stephenem Greenblattem na czele opublikowała manifest, w którym zwróciła uwagę na mobilność kulturową. Zjawisko to w ujęciu autorów studium ma charakter permanentny i dynamiczny, choć istnieje silna tendencja do ujmowania składających się na nie zjawisk w sposób statyczny. W opinii Greenblatta, autora wstępu oraz zakończenia tomu, kulturowa analiza powinna operować innowacyjnym zestawem pojęć umożliwiającym opis zarówno stałych, jak i zmiennych elementów. Dotychczasowe narzędzia i metody nie odpowiadają potrzebom tak sprofilowanej, szerokiej perspektywy. Mobilność kulturowa nie

⁵⁴ Matthias Middell, „European History and Cultural Transfer”, *Diogenes* 189, 48/1 (2000): 26–27.

⁵⁵ Veronika Hyden-Hanscho, „Invisible Globalization: French Hats in Habsburg Vienna, 1650–1750”, *Journal of European Economic History* 45, 3 (2016): 11–54; Veronika Hyden-Hanscho, „Französische Tapissiers als kulturelle Mittlerpersönlichkeiten zwischen Frankreich und dem Wiener Hof 1630–1730”, *Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts* (2009): 123–144. Szeroko na ten temat: Veronika Hyden-Hanscho, *Reisende, Migranten, Kulturmanager. Mittlerpersönlichkeiten zwischen Frankreich und dem Wiener Hof 1630–1730* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2013).

⁵⁶ Liesbeth Corens, *Confessional Mobility and English Catholics in Counter-Reformation Europe* (Oxford: Oxford University Press, 2019), 2–4. Więcej na temat mobilności: Nina Glick Schiller, Noel B. Salazar, „Regimes of Mobility Across the Globe”, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 39, 2 (2013): 183–200.

ogranicza się do transferu artefaktów czy zewnętrznych zjawisk; jest procesem głębszym, którego nie sposób ściśle utożsamiać z cyrkulacją dóbr materialnych. Wywodzi się ona z dążenia do naśladowania, niekiedy zamaskowanego czy bezwiednego, które – gdy już zostanie zrealizowane – swą treścią przemienia sposoby postępowania i systemy wartości. Mobilności podlegają kody kulturowe, symbole, struktury i definicje, które transferowane są zarówno w warstwie praktycznej, jak i symbolicznej⁵⁷. W tym pierwszym wymiarze autorzy manifestu proponują spojrzenie na mobilność jako czynność dosłowną (ang. *literal sense*). Analiza fizycznych, infrastrukturalnych i instytucjonalnych uwarunkowań, w których dochodziło do wymiany kulturowej, pozwala zarazem dostrzec ich drugi wymiar: metaforyczne sensory i znaczenia. Studia nad mobilnością powinny więc dotyczyć nie tylko zjawisk widocznych, ale i znaczeń ukrytych w procesach przemieszczania się ludzi, przedmiotów, obrazów, tekstów bądź idei. Z tego względu istotne jest wyznaczenie „stref kontaktów”, w których dochodziło do inicjacji bądź realizacji wymiany. Różniły je między innymi struktury, stopień otwartości oraz zinstytucjonalizowania. Dodatkowo autorzy manifestu zwracają uwagę na napięcia istniejące między zwolennikami transferu a ich oponentami, które sprawiały, że procesy mobilności kulturowej wymykały się jakiegokolwiek kontroli. Jeśli zagrażały one dotychczasowemu porządkowi i poczuciu zakorzenienia (ang. *sensation of rootedness*), budziły opór i sprzeczne reakcje⁵⁸.

Zwrot w kierunku procesów symbolicznych, który zapoczątkował Greenblatt, okazał się inspirujący. Np. Gesa Stedman, analizując proces wymiany kulturowej między Anglią a Francją w XVII w., skoncentrowała się na elementach zmiany (ang. *change*) będącej wynikiem wymiany (ang. *exchange*). Uwytkuliła ona też znaczenie interakcji istniejących między materialnymi i niematerialnymi aspektami wymiany kulturowej⁵⁹.

KONKLUZJE

W dynamicznie rozwijających się studiach nad nowożytnymi dworami istnieją pewne pola wymagające refleksji. Do takich zagadnień zalicza się kultura dworska osadzona w sieciach dynastycznych. Ukazanie jej dynamicznego charakteru wynikającego z dążenia władców do ostentacji i przepychu oraz rywalizacji pomiędzy dworami wymaga sięgnięcia po narzędzia badawcze wyrosłe na bazie transferu kulturowego, przede wszystkim wymianę kulturową, *entangled history* oraz mobilność kulturową. Dotychczasowe doświadczenia badaczy skoncentrowane głównie na roli odgrywanej w sieciach przez kobiety oraz *global history*

⁵⁷ *Cultural Mobility. A Manifesto*, red. Stephen Greenblatt (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 1–23.

⁵⁸ *Cultural Mobility*, 250–253.

⁵⁹ Gesa Stedman, *Cultural Exchange in Seventeenth-century France and England* (Farnham: Ashgate, 2013), 1–13.

pozwalają przypuszczać, iż zaprezentowane w niniejszym studium metody są adekwatne do tego tematu i potencjalnie użyteczne w jego analizie. Spojrzenie przez pryzmat transferu, wymiany, *translation, circulation*, transmisji lub mobilności umożliwi charakterystykę kultury dworskiej w perspektywie dynamicznej, uwzględniającej elementy stałe i zmienne. Wnikliwą introspekcję zdają się w tym przypadku zapewniać zwłaszcza nowa wersja transferu kulturowego oraz *entangled history*, które pozwalają wyróżnić agentów oraz media transferu, ukazać wielokierunkowość złożonych, niekiedy nakładających się na siebie i zachodzących jednocześnie procesów, wreszcie dostrzec zjawisko mobilności treści w kontekście ich wpływów na przemiany kultury dworskiej.

Zjawiska te są nader złożone, o czym świadczą między innymi przedstawione trudności definicyjne. Kultura dworska nie była homogeniczna czy stała. Istniejące mechanizmy transferu i kanały komunikacji zapewniały stały dopływ nowych treści, które dowolnie adaptowano w poszczególnych środowiskach, a następnie eksportowano wszędzie tam, gdzie to było możliwe. To z tego względu kluczowe jest odtworzenie procesów kontekstualizacji, dekontekstualizacji i rekontekstualizacji treści, umożliwiające rekonstrukcję dynamicznej sieci dynastycznej. Jej centra stanowiły dwory władców, zasięg oddziaływania nie ograniczał się jednak do stolic; treści o hybrydowej strukturze wywierały o wiele szersze, choć trudne do precyzyjnego określenia, wpływy. Kultura dworska ekspandowała w głąb państw dzięki mobilności elit i różnego rodzaju związkom istniejącym między centrum politycznym a grupami zainteresowanymi partycypowaniem we wpływach i splendorze: arystokracją i szlachtą, a w niektórych regionach Europy również mieszczaństwem. Procesy transferu były więc wielokierunkowe, a ich zasięg oraz intensywność wykraczały poza mury królewskich rezydencji, a nawet – co widać dzięki *global history* – granice Starego Kontynentu.

BIBLIOGRAFIA

- Bauer, Volker. *Die höfische Gesellschaft in Deutschland von der Mitte des 17. bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts*. Tübingen: Niemeyer, 1993.
- Bayly, Christopher A. *The Birth of the Modern World, 1780–1914: Global Connections and Comparisons*. Oxford: Blackwell, 2004.
- Bély, Lucien. *La société des princes*. Paris: Fayard, 1999.
- Black, Jeremy. *Europa XVIII wieku, 1700–1789*, przeł. Jarosław Mikos. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1997.
- Burke, Peter. *Historia kulturowa. Wprowadzenie*, przeł. Justyn Hunia. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012.
- Burson, Jeffrey D. „Entangled History and the Scholarly Concept of Enlightenment”. *Contributions to the History of Concepts* 8, 2 (2013): 1–24.
- Chatenet, Monique. *La Cour de France au XVIe siècle. Vie sociale et architecture*. Paris: Picard, 2002.
- Chatenet, Monique, Pierre-Gilles Girault. *Fastes de cour. Les enjeux d'un voyage princier à Blois en 1501*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2010.

- Corens, Liesbeth. *Confessional Mobility and English Catholics in Counter-Reformation Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Cultural Exchange in Early Modern Europe*, red. Robert Muchembled, t. 1–4. Cambridge: Cambridge University Press, 2006–2007.
- Cultural Mobility. A Manifesto*, red. Stephen Greenblatt. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Cultural Translation in Early Modern Europe*, red. Peter Burke, Ronnie Po-chia Hsia. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Deppe, Uta. *Die Festkultur am Dresdner Hofe Johann Georgs II. vonon Sachsen (1660–1679)*. Kiel: Verlag Ludwig, 2006.
- Duindam, Jeroen. *Dynasties. A Global History of Power, 1300–1800*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Duindam, Jeroen. *Myths of Power. Norbert Elias and the Early Modern European Court*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1995.
- Duindam, Jeroen. „The Burgundian-Spanish Legacy in European Court Life: A Brief Reassessment and the Example of the Austrian Habsburgs”. *Publication du Centre Europeen d’études Bourguignonnes (XIVe–XVIIe s.). Rencontre d’ Innsbruck* 46 (2006): 208–210.
- Duindam, Jeroen. *Vienna and Versailles. The Courts of Europe’s Dynastic Rivals, 1550–1780*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Early Modern Dynastic Marriages and Cultural Transfer*, red. Joan-Lluis Palos, Małgorzata S. Sanchez. London: Routledge, 2015.
- Elias, Norbert. *Die Höfische Gesellschaft*. Neuwied: Luchterhand, 1969.
- O procesie cywilizacji. Analizy socjo- i psychogenetyczne*, przeł. Tadeusz Zabłudowski, Kamil Markiewicz. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B., 2011.
- Elliott, John H. „A Europe of Composite Monarchies”. *Past&Present* 137 (1992): 48–71.
- Emissaries in Early Modern Literature and Culture Mediation, Transmission, Traffic, 1550–1700*, red. Brinda Charry, Gitanjali Shahani. New York: Routledge, 2016.
- Espagne, Michel. „La notion de transfert culturels”. *Revue Sciences/Lettres [En ligne]* 1 (2013). <https://journals.openedition.org/rsl/219> (dostęp: 25.11.2020).
- Espagne, Michel. Werner Michael. „Deutsch-französischer Kulturtransfer im 18. und 19. Jahrhundert. Zu einem neuen interdisziplinären Forschungsprogramm des C.N.R.S.”. *Francia* 13 (1985): 502–510.
- Espagne, Michel, Werner Michael. „La construction d’une référence culturelle allemande en France: genèse et histoire (1750–1914)”. *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 42, 4 (1987): 969–992.
- Europäische Hofkultur im 16. und 17. Jahrhundert: Vorträge und Referate gehalten anlässlich des Kongresses des Wolfenbütteler Arbeitskreises für Renaissanceforschung und des Internationalen Arbeitskreises für Barockliteratur in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel vom 4. bis 8. September 1979*, red. August Buck, Georg Kauffmann, Blake Lee Spahr, Conrad Wiedemann, 3 t. Hamburg: Hauswedell, 1981.
- Femmes à la cour de France. Charges et fonctions XVe–XIXe siècle*, red. Caroline zum Kolk, Kathleen Wilson-Chevalier. Villeneuve d’Ascq: Septentrion, 2018.
- Frauenzimmer. Die Frau bei Hofe in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, red. Jan Hirschbiegel, Werner Paravicini. Stuttgart: Thorbecke, 2001.
- Glick, Schiller N., Noel B. Salazar. „Regimes of Mobility Across the Globe”. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 39, 2 (2013): 183–200.
- Gordon, Daniel. „The Canonization of Norbert Elias in France. A Critical Perspective”. *French Politics, Culture and Society* t. XX, 1 (2002): 68–94.

- Gould, Eliga H. „Entangled Histories, Entangled Worlds: The English-Speaking Atlantic as a Spanish Periphery”. *The American Historical Review* 112, 3 (2007): 764–786.
- Höfische Gesellschaft und Zivilisationsprozess. Norbert Elias' Werk in kulturwissenschaftlicher Perspektive*, red. Claudia Opitz. Köln: Böhlau, 2005.
- Hofkultur und aufklärerische Reformen in Thüringen. Die Bedeutung des Hofes im späten 18. Jahrhundert*, red. Marcus Ventzke. Köln: Böhlau Verlag, 2002.
- Hofmann-Randall, Christina. *Das spanische Hofzeremoniell 1500–1700. Kulturen – Kommunikation – Kontakte*, t. 1. Berlin: Verlag Frank & Timme, 2012.
- Hohkamp, Michaela. „Sisters, Aunts and Cousins: Familial Architectures and the Political Field in Early Modern Europe”. W *Kinship in Europe: Approaches to Long-Term Developments (1300–1900)*, red. Jon Mathieu, Simon Teuscher, David Sabean, 91–104. New York: Berghahn, 2007.
- Horowski, Leonhard. *Die Belagerung des Thrones: Machtstrukturen und Karrieremechanismen am Hof von Frankreich 1661–1789*. Stuttgart: Thorbecke, 2012.
- Hyden-Hanscho, Veronika. „Invisible Globalization: French Hats in Habsburg Vienna, 1650–1750”. *Journal of European Economic History* 45, 3 (2016): 11–54.
- Hyden-Hanscho, Veronika. „Französische Tapissiers als kulturelle Mittlerpersönlichkeiten zwischen Frankreich und dem Wiener Hof 1630–1730”. *Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts* (2009): 123–144.
- Hyden-Hanscho, Veronika. *Reisende, Migranten, Kulturmanager. Mittlerpersönlichkeiten zwischen Frankreich und dem Wiener Hof 1630–1730*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2013.
- Jouanna, Arlette. *Le Pouvoir absolu. Naissance de l'imaginaire politique de la royauté*. Paris: Gallimard, 2013.
- Joyeux-Prunel, Béatrice. „Les transferts culturels. Un discours de la méthode”. *Hypothèses* 1, 6 (2003): 151–161.
- Keller, Katrin. *Hofdamen. Amtsträgerinnen im Wiener Hofstaat des 17. Jahrhunderts*. Vienna: Böhlau, 2005.
- Koldau, Linda Maria. „Familiennetzwerke, Machtkalkül und Kulturtransfer: Habsburgerfürstinnen als Musikmäzeninnen im 16. und 17. Jahrhundert”. W *Grenzüberschreitende Familienbeziehungen: Akteure und Medien des Kulturtransfers in der Frühen Neuzeit*, red. Dorothea Nolde, Claudia Opitz, 55–72. Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 2008.
- Kolk, Caroline. „The Household of the Queen of France in the Sixteenth Century”. *The Court Historian* 14 (2009): 3–22.
- Kraus, Andreas. „Das Haus Wittelsbach und die europäischen Dynastien: Ergebnisse und Ausblick”. *Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte* 44, 1 (1981): 425–455.
- Kruegener, Jürgen. *Die Rolle des Hofes im Absolutismus*. Stuttgart: Gustav Fischer, 1973.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel, Jean-François Fitou. *Saint-Simon ou le système de la Cour*. Paris: Fayard, 1998.
- Les échanges savants franco-allemands au XVIIIe siècle: transferts, circulations et réseaux*, red. Claire Gantet, Markus Meumann. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2019.
- Mallick, Oliver. „*Spiritus intus agit*”. *Die Patronagepolitik der Anna von Österreich 1643–1666*. Berlin: De Gruyter, 2016.
- Manning, Patrick. *Navigating World History: Historians Create a Global Past*. New York: Palgrave Mcmillan, 2003.
- Marrying Cultures: Queens Consort, Cultural Transfer, and European Politics, c. 1500–1800*, red. Adam Morton, Helen Watanabe-O'Kelly. New York-London: Routledge, 2016.
- Mączak, Antoni. *Rządzący i rządzoni. Władza i społeczeństwo w Europie wczesnonowożytnej*. Warszawa: Semper, 2002.

- Middell, Matthias. „European History and Cultural Transfer”. *Diogenes* 189, 48/1 (2000): 23–30.
- Monarchy and Exile: The Politics of Legitimacy from Marie de Médicis to Wilhelm II*, red. Torsten Riotte, Philip Mansel. London: Palgrave Macmillan, 2011.
- Newton, William Ritchey. *La Petite Cour: Services et serviteurs à la Cour de Versailles au XVIIIe siècle*. Paris: Fayard, 2006.
- Newton, William Ritchey. *L'espace du roi. La cour de France au chateau de Versailles, 1682–1789*. Paris: Fayard, 2000.
- Nolde, Dorothea. „Eléonore Desmier d’Olbreuse am Celler Hof als diplomatische, religiöse und kulturelle Vermittlerin”. W *Grenzüberschreitende Familienbeziehungen: Akteure und Medien des Kulturtransfers in der Frühen Neuzeit*, red. Dorothea Nolde, Claudia Opitz, 107–120. Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 2008.
- Nolde, Dorothea. „Princesses voyageuses au XVIIe siècle. Médiatrices politiques et passeuses culturelles”. *Clio. Histoire, femmes et sociétés [En ligne]* 28 (2008): 59–76, mis en ligne le 15 décembre 2011. <http://journals.openedition.org/clio/7833> (dostęp: 26.11.2020).
- Pick, Dominik. „Czym jest transfer kultury? Transfer kultury a metoda porównawcza. Możliwości zastosowania *transferts culturels* na gruncie polskim”. W *Monolog, dialog, transfer. Relacje kultury polskiej i niemieckiej w XIX i XX wieku*, red. Mirosława Zielińska, Marek Zybura, 255–268. Wrocław: Gajt, 2013.
- Princes and Princely Culture 1450–1650*, red. Martin Gosman, Alasdair MacDonald, Arjo Vanderjagt, 2 t. Leiden: Brill, 2005.
- Richard, Morris. *Court Festivals of the Holy Roman Empire, 1555–1619: Performing German Identity*. Turnhout: Brepols, 2020.
- Royal Courts in Dynastic States and Empires: A Global Perspective*, red. Jeroen Duindam, Tülay Artan, Metin Kunt. Leiden, Boston: Brill, 2011.
- Schmale, Wolfgang. „Cultural Transfer”. European History Online (EGO). <http://www.ieg-ego.eu/schmalew-2012-en>.
- Schmale, Wolfgang. „A Transcultural History of Europe – Perspectives from the History of Migration”. European History Online (EGO). <http://www.ieg-ego.eu/schmalew-2010a-en>.
- Schönflug, Daniel. „Dynastic networks”. European History Online (EGO). Published by the Institute of European History (IEG). Mainz 2010-12-03. <http://www.ieg-ego.eu/schoenflugd-2010-en>.
- Schwerhoff, Gerd. „Zivilisationsprozeß und Geschichtswissenschaft. Norbert Elias’ Forschungsparadigma in historischer Sicht”. *Historische Zeitschrift* 266 (1998): 561–605.
- Smith, Hannah. *Georgian Monarchy: Politics and Culture, 1714–1760*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Smuts, R. Malcolm, Melinda J. Gough. „Queens and the International Transmission of Political Culture”. *The Court Historian* 10, 1 (2005): 1–13.
- Stedman, Gesa. *Cultural Exchange in Seventeenth-century France and England*. Farnham: Ashgate, 2013.
- Subrahmanyam, Sanjay. *Courtly Encounters. Translating Courtliness and Violence in Early Modern Eurasia*. Cambridge: Harvard University Press, 2012.
- The Courts of Europe. Politics, Patronage and Royalty: 1400–1800*, red. Arthur Geoffrey Dickens. New York, St. Louis, San Francisco: McGraw-Hill Book Company, 1977.
- The Politics of Female Households: Ladies-in-waiting Across Early Modern Europe*, red. Nadine Akkerman, Birgit Houben. Leiden: Brill, 2013.
- The Politics of Space: Courts in Europe c. 1500–1700*, red. Marcello Fantoni, Malcolm Smuts, George Gorse. Rome: Bulzoni, 2009.
- The Princely Courts of Europe: Rituals, Politics and Culture under the Ancien Régime 1500–1750*, red. John Adamson. London: Weidenfeld & Nicolson, 1999.

- The Transmission of Culture in Early Modern Europe*, red. Anthony Grafton, Ann Blair. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2010.
- Thomas, Andrew L. *A House Divided: Wittelsbach Confessional Court Cultures in the Holy Roman Empire, C. 1550–1650*. Leiden: Brill, 2010.
- Watanabe-O'Kelly, Helen. „Cultural Transfer and the Eighteenth-Century Queen Consort”. *German History* 34, 2 (2016): 279–292.
- Watanabe-O'Kelly, Helen. *Court Culture in Dresden. From Renaissance to Baroque*. New York: Palgrave Macmillan, 2002.
- Werner, Michael, Bénédicte Zimmermann. „Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity”. *History and Theory* 45, 1 (2006): 30–50.
- Werner, Michael, Bénédicte Zimmermann. „Histoire Croisée: Between the Empirical and Reflexivity”. *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 58, 1 (2003): 7–36.
- Werner, Michael, Bénédicte Zimmermann. „Vergleich, Transfer, Verflechtung: Der Ansatz der Histoire croisée und die Herausforderung des Transnationalen”. *Geschichte und Gesellschaft* 28 (2002): 607–632.

Strony internetowe i bazy danych:

<https://www.chateauversailles-recherche.fr/francais/ressources-documentaires/bases-de-donnees-en-ligne/base-biographique>